

Dziedzictwo kulturowe Gostynińsko- Włocławskiego Parku Krajobrazowego

Wojewódzki Fundusz
Ochrony Środowiska
i Gospodarki Wodnej
w Toruniu

WŁOCŁAWSKIE
CENTRUM
EDUKACJI
EKOLOGICZNEJ

Włocławskie Centrum Edukacji Ekologicznej

Dziedzictwo kulturowe Gostynińsko- Włocławskiego Parku Krajobrazowego

„Przeszłość – jest to dziś, tylko cokolwiek dalej ...”.

(C.K. Norwid)

Włocławek 2003 r.

Człowiek na przestrzeni swoich dziejów w zasadniczy sposób zmieniał środowisko, w którym żyje. W ciągu ostatnich wieków na coraz to większą skalę prowadził akcję zubożania, wyniszczania i szpecenia krajobrazu. Działalność ta coraz głębiej i szerzej ingerująca w naturalne środowisko doprowadziła do zamiany terenów „zielonych” w betonowe fabryki i miasta, poczyniła prawdziwe spustoszenie w świecie roślin i zwierząt, zniszczyła całe obszary kulturowe.

Nasze pokolenie jest świadkiem ginącego naturalnego środowiska. Umierająca przyroda, to przygnębiający widok. Nie umie bronić się sama, jest skazana na łaskę i niełaskę ludzi. Współczesny człowiek już nie może wyrzec się ani zdobyczy techniki, ani zahamować rozwoju cywilizacji, ale ma on świadomość, że dla własnego dobra musi chronić naturę, musi podejmować środki, by ocalić ją od zagłady.

Jedną z najważniejszych i najlepszych metod ochrony naturalnego środowiska jest tworzenie rezerwatów przyrody, parków narodowych i krajobrazowych, gdzie

rośliny i zwierzęta są pod opieką, a działalność człowieka ograniczana i stale kontrolowana.

Utworzony w 1979 roku Gostynińsko-Włocławski Park Krajobrazowy o powierzchni 38 950 ha, zajmuje tereny pradoliny Wisły pomiędzy Włocławkiem, Płockiem a Gostyninem. Malowniczo położony, duży kompleks leśny z licznymi jeziorami (ponad 40) jest ostoją dla różnorodnych gatunków zwierząt i roślin. Spotkać tu można łosie, jelenie, sarny, bobry, ptactwo obszarów wodno-bagiennych w tym czarne bociany, żurawie, bataliony, oraz ptaki drapieżne w tym orły bieliki czy sokoły wędrowne. Bogatą szatę roślinną reprezentują m.in. objęte ochroną: sasanki, rosiczki, różne gatunki widłaków czy storczyków, paproci, turówki leśnej. Gostynińsko-Włocławski Park Krajobrazowy pełni rolę naukowo-badawczą, dydaktyczną i społeczną. Uczy bezpośredniego współżycia człowieka z naturą, jest źródłem niezrównanych emocji nie tylko dla przyrodników czy krajoznawców, ale także dla turystów, w tym przede wszystkim dzieci i młodzieży.

Park ten stanowi wyjątkowo cenny fragment krajobrazu, którego istotnym elementem obok wspaniałej przyrody są jego wartości kulturowe, na które składają się zabytki kultury materialnej, rodzima tradycja i folklor. Szczególne znaczenie ma tu architektura, nierozdzielnie związana z pejzażem wsi, przystająca do warunków geograficznych i tradycji etniczno-historycznych regionu: chałupy, zabudowania gospodarcze, obiekty sakralne, dworskie, przemysłu wiejskiego: młyny wodne, wiatraki, kuźnie, a także cmentarze, kapliczki i miejsca pamięci narodowej. Przywołując słowa poety Józefa Czechowicza „Dzieło to mikrokosmos odbijający epokę” pamiętajmy o tym, aby to „dzieło” — dziedzictwo kulturowe zachować, by było świadectwem naszej troski i przesłaniem dla przyszłych pokoleń.

Tradycyjne budownictwo wiejskie na obszarze zajmowanym przez Gostynińsko-Włocławski Park Krajobrazowy (pogranicze Mazowsza i Kujaw) przez wiele lat powstawało w harmonii z otaczającą przyrodą, wyrastało z potrzeb podyktowanych przez warunki pracy i bytowania, odzwierciedlało możliwości twórcze i upodobania estetyczne miejscowych cieśli i użytkowników. Podstawowym typem wsi są tu ulicówki z zabudowaniami po jednej lub obydwóch stronach drogi, a także budownictwo rozproszone: przysiółki, złożone z kilku zagród i siedliska samotnicze.

Najbardziej powszechne są: zagrody utworzone z trzech budynków, usytuowanych w kształcie podkowy. Chałupa najczęściej znajduje się najbliżej drogi, w głębi podwórza stodoła, a budynek gospodarczy wzdłuż jednego z boków. Całość wygradzona płotem sztachetowym z bramą i furtką od drogi i żerdziowym od pola. Na podwórku studnia, dawniej z żurawiem. Przykładem takiego obejścia są zachowane do dzisiaj zagrody z Telążnej Leśnej czy Krzewentu. Chałupy wnoszone na planie prostokąta o podziale wnętrza: dwu-, półtora- i jednotraktowym. Podstawowym materiałem budowlanym było drewno sosnowe. Na podwaliny a czasem inne elementy używano dębiny. Przeważała zrębowa konstrukcja ścian z wiązaniem bali w narożach na nakładkę dwustronną ukośną, zwaną rybim ogonem. Rzadziej stosowano technikę sumikowo-łątkową, najczęściej w budynkach gospodarczych. Ściany tej konstrukcji składały się z pionowych słupów-łątek i wpuszczanych w nie poziomych bali-sumików. Sporadycznie używano gliny jako budulca. Występują dachy dwuspadowe, czasem z naczółkiem, zwykle konstrukcji krokwiowo-belkowej, kryte gładko słomą, a w bliskości rzek lub jezior trzcina. Walory estetyczne tych wtopionych w krajobraz, niezwykle proporcjonalnych budynków podkreślane były poprzez stosowanie dekoracyjnych detali: drzwi o ozdobnie potraktowanych

płylinach, lub opierzonych ukośnie klepkami z ornamentem kwiatowym pośrodku, okiennice z wyciętymi wzorami: serduszek, półksiężyców, kwiatów a także kowalskiej roboty wykładek do kluczy, klamek zapadkowych czy zawiasów pasowych z ozdobnymi zadziorami.

Takie formy architektury przetrwały we wsiach Okna, Skrzyńki, Goreń Duży, Krzewent, Skoki Duże, Dąb Polski, Jeżewo, Grodziska.

Najstarsze domy murowane wznoszono na wzór tradycyjnego budownictwa drewnianego. Parterowe o dwuspadowych dachach i podobnym podziale wnętrza, różniły się jedynie materiałem i zastosowaniem nowych szczegółów konstrukcyjnych wynikających z właściwości jakie dawała cegła jako budulec. Zachowane przykłady to budynki z Pakułowa, Nowego Duninowa, Łącka, Soczewki.

Stodoły – ważny element zagrody, były zazwyczaj jedno klepiskowe z dwoma sąsiedkami. Budynki inwentarskie to najczęściej jedno- lub dwuwewnętrzne obiekty. Ich wielkość i ilość w gospodarstwie zależała od zamożności właścicieli. Wznoszone z tych samych surowców i tymi samymi technikami co chałupy. Wyjątkiem była technika słupowo-ryglowa z szalowaniem deskami w układzie pionowym, charakterystyczna dla niewielkich budynków gospodarczych i późniejszego okresu powstania (I poł. XX wieku). W obrębie parku zabytkowe stodoły czy obory można spotkać w róż-

nych gospodarstwach, rozrzucone na całym jego obszarze.

Rzadko dzisiaj odnaleźć możemy obiekty przemysłu wiejskiego, ale i wcześniej nie było ich tu zbyt wiele. Ciekawym przykładem jest młyn z czerwonej cegły z Rakutowa czy pozostałości papierni Epsteina w Soczewce.

Na terenie Gostynińsko-Włocławskiego Parku Krajobrazowego zachowały się nieliczne przykłady architektury rezydencjonalnej. Obok pałaców o rozbudowanej kubaturze, te najbardziej urokliwe, niewielkie, parterowe dworki o ganku wspartym filarami lub z kolumnowym portykiem. Ciekawym założeniem jest zespół parkowo-dworski z Czarnego. Drewniany, zrębowy dwór wzniesiony został w 1870 roku, był w późniejszym okresie kilkakrotnie rozbudowany. Piętrowa okazała dobudówka z około 1920 roku zdominowała całkowicie stary dwór i stała się jego reprezentacyjną częścią. Posiada trójboczny ryzalit z naczółkiem, w narożniku podcień wgłębny, wsparty na profilowanych słupach. Uroku dodają elementy dekoracyjne, wykonane w desce ażury o motywach roślinnych balustrady, fryzu czy szczyków nadokiennych.

W skład zespołu wchodzi także dwa drewniane budynki dawnego folwarku: obora i spichlerz z pocz. XX wieku oraz gajówka z tego samego okresu. Na uwagę zasługują rezydencje baronów Ike z Nowego Duninowa. Pałac z 1862-76 neoklasycystyczny

z portykami o czterech filarach i balkonami, „pałac myśliwski” z XVIII wieku, gruntownie kilkakrotnie przebudowywany m.in. w 1829 roku, w 2 poł. XIX wieku i w latach 1932–33, piętrowy z dwiema wieżyczkami i „zameczek” zbudowany w 2 poł. XIX wieku, neogotycki, murowany z czerwonej cegły z kolistą czterokondygnacyjną wieżą. W Łącku zachwyca eklektyczny pałac z końca XIX wieku. Usytuowany nad jeziorem, murowany, dwukondygnacyjny z licznymi ryzalitami i wieloboczną wieżyczką. Zachowały się też neoklasykistyczny dwór, piętrowy z otwartą werandą w Lucieniu i skromny, parterowy z facjatą i wgłębny portykiem z czterema kolumnkami w Wistce Królewskiej.

Przycupnięte nieopodal wsi, zatopione w zieleń małe cmentarzyki są nie tylko ostatnim widocznym śladem człowieka na ziemi, miejscami, które zmuszają do pamięci o tych, którzy odeszli i zadumy nad przemijaniem, są również świadectwem mieszania się kultur, tradycji. Są miejscami, gdzie zachowały się przykłady zabytków architektonicznych: kaplice cmentarne, grobowce, wolnostojące nagrobki, które reprezentują różnorodność form i stylów typowych dla XIX i początku XX wieku. Najbardziej znana i okazała jest kaplica cmentarna z Nowego Duninowa z XVII-wiecznym prezbiterium i nawą z 1858 roku. Murowana z czerwonej cegły z fasadą o ostrołukowym portalu. Najczęściej spotykane groby to skromne mogiły w kamiennym obra-

mieniu znaczone krzyżami kowalskiej roboty, czasami płyty nagrobne, niekiedy kilkupoziomowe w ogrodzeniach z ozdobnych krat lub otoczone barierkami ze słupków łączonych metalowymi prętami lub łańcuchami. Ciekawą formą nagrobków są też czworograniaste cokoły zwieńczone krzyżem lub figurą, czasami wzbogacone elementami zdobniczymi. Interesujący jest np. nagrobek z cmentarza w Nowym Duninowie symbolizujący Golgotę, czyli kopiec z ciosów piaskowca, na którego szczycie znajduje się krzyż. Na omawianym terenie zabytkowe kościoły spotykamy w Kłótnie, Nowym Duninowie, Soczewce. Są to budowle murowane, neogotyckie z XIX lub początku XX wieku. Nieodłącznym elementem krajobrazu są kapliczki przydrożne i figury świętych. Dają one świadectwo wiary zamieszkującej tu ludności, stanowiąc jednocześnie element tradycyjnej sztuki ludowej. Urokliwe, cieszą oczy różnorodnością form, harmonizują z otaczającą je przyrodą. Wznoszone przy drogach, polach, na bezludziu, są nie tylko obiektami kultu, ale także punktami orientacyjnymi w terenie. Najbardziej rozpowszechniony typ, to kapliczki z cegły, zwykle otynkowane, przypominające neogotycką wieżyczkę kościelną z jedną lub dwoma wnękami na figurę. Przykryte daszkiem czterospadowym, zwieńczonym krzyżem wykutym z żelaza. We wnękach, niszach, umieszczano rzeźby świętych, niegdyś drewniane, dzisiaj zastąpione

ceramicznymi figurami. Często spotykamy kapliczki drewniane w postaci budki z dwuspadowym daszkiem, zawieszane na drzewach, wzbogacone figurkami świętych, ozdobione „sztucznymi” kwiatkami i wstążkami. Zachowały się również figury świętych dużych rozmiarów, stojące na cokole bez żadnego zadaszenia. Są to przede wszystkim postaci Matki Boskiej. Wyróżniają się: figura św. Krzysztofa z Dzieciątkiem, stojąca na kamiennym kopcu przy kościele w Kłótnie czy figura św. Jana Nepomucena z Soczewki, wzniesiona z piaskowca w I połowie XIX wieku. Człowiek wtopiony w ten leśno-równinny krajobraz nauczył się żyć w symbiozie z naturą. To ona od wieków dyktuje warunki i ustala harmonogram jego prac, od zawsze związany z porami roku. I jak niegdyś, tak i teraz człowiek orze pole, sieje, stawia domy, grodzi siedlisko, sadi drze-

wa — kształtuje swoje otoczenie, swój mikropejzaż. Stopniowy zanik architektury rodzimej, pamiątek naszej przeszłości można rozpatrywać i przyjmować w kategoriach koniecznej zmiany cywilizacyjnej, kierunku, który nie da się odwrócić ani zatrzymać. Ale część owego dziedzictwa warto, a nawet trzeba zachować, chociażby jako znak tożsamości kulturowej regionu. Przytłoczeni codziennością naszych spraw, włączeni w wir wydarzeń i pośpiech tego świata, coraz chętniej wracamy do takich miejsc jak Gostynińsko-Włocławski Park Krajobrazowy, gdzie harmonijnie splecione ze sobą przyrodą i dzieła rąk ludzkich — świadectwa dorobku minionych pokoleń niosą ukojenie, zaspakajają naszą tęsknotę do rzeczy pięknych i bardzo nam bliskich.

Elżbieta Kraszevska-Sikorska

1. Krzywy Las - osada leśna z pomnikowym dębem szypułkowym

2. Dąb Mały – chata wiejska

3. Dąb Mały – fragment żurawia studziennego

4. Grodziska – zabudowa wiejska

5. Telążna Leśna - zabudowania gospodarcze

6. Grodziska - zabudowania gospodarcze

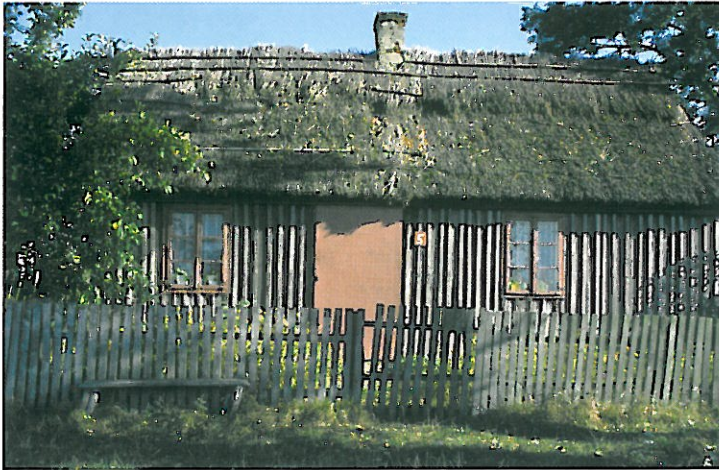
7. Telążna Leśna - typowe wiejskie ogrodzenie

8. Telążna Leśna - zabudowania gospodarcze

9. Goreń Duży – chata wiejska

10. Goreń Nowy – chata wiejska

11. Krzewent – zabudowania gospodarcze

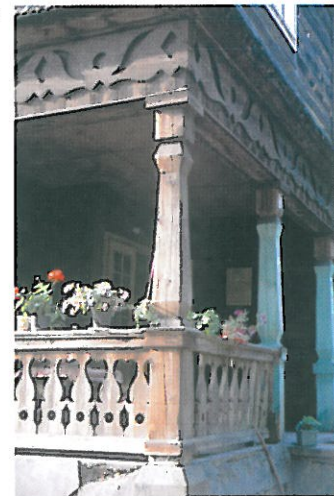

12. Sendeń – chata wiejska

13. Czarne - osada leśna

15. Czarne – siedziba byłego Nadleśnictwa, fragment werandy

14. Skoki Duże – zabytkowa chata

16. Rakutowo – dom młynarza

17. Skrzyńki – chata wiejska

18. Krzewent – chata wiejska

19. Rakutowo – budynek gospodarczy

20. Nowy Duninów – dwór

21. Duninów – zespół dworski

23. Nowy Duninów – dwór neogotycki

22. Nowy Duninów – dwór

24. Nowy Duninów – pałacyk myśliwski

25. Łąck – pałac eklektyczny

26. Łąck – obiekty stajni

27. Wistka Królewska – dwór szlachecki

28. Lucień – pałac, obecnie szkoła podstawowa

29. Ładne - brama cmentarza

30. Ładne – fragment cmentarza

31. Nowy Duninów – fragment cmentarza

32. Nowy Duninów – kaplica Ike - Duninowskich

33. Łąck – leśna kapliczka

34. Krzywie – grób powstańców z 1863 r.

35. Nowy Duninów – fragment cmentarza

36. Smólnik – pomnik pamięci narodowej ofiar II wojny św.

37. Goreń Duży – kapliczka przydrożna

38. Skoki Duże – kapliczka przydrożna

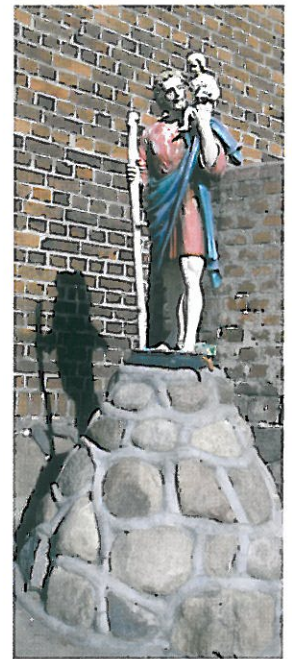

39. Helenowo – kapliczka przydrożna

40. Czarne – kapliczka przydrożna

41. Kłótno – figurka przy kościele parafialnym

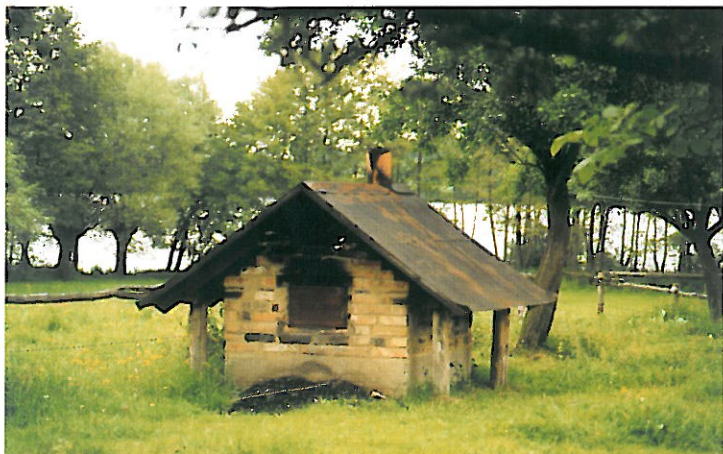
47. Łąck - miodobranie

48. Krzewent – pozyskanie i zwózka trzciny

49. Krzewent – pozyskanie i zwózka trzciny

50. Gorzewo – gospodarczy piec chlebowy

51. Łąck – ule ze słomy

ISBN 83-88541-01-3